

Капустинський А.І.

*молодший науковий співробітник,
Природний заповідник «Медобори»*

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА ЩІЛЬНОСТІ ОРНІТОНАСЕЛЕННЯ ПОХІДНИХ МОЛОДНЯКІВ ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА «МЕДОБОРИ»

Природний заповідник «Медобори» утворений у 1990 р. у центральній, найбільш збереженій, частині Товтрового пасма. За походженням Товтри – залишок давнього підводного рифу, який утворений 15–20 млн. років тому колоніальними формами рослинних і тваринних організмів з вапняковими скелетами в прибережних водах теплого Сарматського моря. На сьогодні це смуга вузьких горбистих кряжів, ізольованих горбів та гребенів, що піднімаються на 80–100 м над оточуючими рівнинами. Їх абсолютні висоти сягають 350–400 метрів над рівнем моря.

Заповідник «Медобори» розташований на східній межі Західного Поділля. Йому належить 9516, 7 га найбільш збереженої частини Товтрового пасма в межах Гусятинського та Підволочиського районів Тернопільської області. На цій території виділено 14 типів природних середовищ, з яких найбільшу площу займають широколистяні ліси – 8236,4 га, мішані та хвойні ліси – 583,5 га, лісові культури – 179,6 га, чагарникові товтрові схили – 13 га, луки – 153,7 га, степи – 77,3 га, верхові та низинні болота – 1,6 га та інші землі. Така природна різноманітність сприяла формуванню тут специфічного та дуже багатого і різноманітного орнітокомплексу, що характерно для Лісостепової зони. Наявність великої площі лучних, степових та чагарникових біоценозів та природних корінних лісостанів також сприяла формуванню специфічного орнітокомплексу з низкою рідкісних видів. Так на цей час у заповіднику достовірно відмічено 22 види птахів Червоної книги України, [1], 2 – у Європейському Червоному списку та 2 – у списку МСОП.

Ліси заповідника представлені нагірними дібровами. Майже всі вони є похідними лісостанами, адже в межах лісостепу, і тим більше в такому густонаселеному районі, де розташований заповідник, не залишилось жодної ділянки лісу, яка не була б у тій чи іншій мірі, до створення заповідника, під впливом господарської діяльності людини.

Орнітологічні дослідження у заповіднику розпочато у 1993 р. Талпошем С.В. та у 1995–1996 рр. Гузієм А.І., які в основному полягали у інвентаризації орнітонаселення. Систематичні вивчення птахів продовжено Капелюхом Я. І. у 1997 р. та Капустинським А. І. з 2011р. На даний час повністю проведено ідентифікацію видового складу, який налічує 196 видів. У заповіднику закладено 6 стаціонарних маршрутів, які знаходяться у лісових масивах, на лучно-степових ділянках з чагарниками, у молодняках та на великій лісовій галявині площею > 176 га (бувний авіа полігон), яка залишена під природну сукцесію лісу. На цих маршрутах здійснюються систематичні сезонні обліки (гніздові, осінні та зимові).

В основу роботи покладено результати обліків на постійному орнітологічному маршруті ОМ-3 закладеному в 1998 р. у похідних молодняках, вік яких на цей час від 50 до 75 років із перевагою в складі порослевих липи, ясена, клена, граба та насінних – берези і осики. Вони утворюють природний деревостан, що сформувався після випадання культур дуба. Аналіз результатів обліків орнітофауни на маршруті з 1998–2009рр. проведений Я. І. Капелюхом [2], а дані зібрані автором з 2010 по 2017 рр. є матеріалом для обговорення у цій статті.

Обліки проводились згідно методики маршрутного обліку Кузякіна А.П. [3], з уніфікацією його для заповідних територій Луговим А.Є та Гузієм А.І. [4]. Суть її

полягає у реєстрації птахів, як по голосу так і візуально, у смузі їх чутності в залежності від індивідуальних особливостей обліковця на відрізьку в 1 км з наступним перерахунком щільності кожного виду на площу в 1 км². Облік на маршруті здійснюється три дні підряд у години з найбільш оптимальною активністю птахів: зимові та осінні у ранкові години – 10–11, коли птахи активно ведуть пошук кормів, літні (гніздові) проводяться зразу після сходу сонця (6–7 год.), коли найбільш активно ведуть себе самці. За результатами триденного обліку для визначення щільності виду береться найвища його кількість на маршруті в один з облікових днів.

Метою статті є продовження аналізу зміни видового складу орнітофауни при природній сукцесії лісу – від молодняків до пристигаючого та стиглого лісостану. Тривалий період досліджень дає можливість прослідкувати поступову зміну видового складу орнітонаселення та його щільність, від чагарникового до типового лісового орнітокомплексів, що тісно пов'язані із зміною умов живлення, гніздування, що утворюються в біотопі в залежності від збільшення віку деревостану та формування типових для товтр лісів.

Кількість і доміантний склад птахів та особливості його зміни, відповідно до збільшення віку насадження, а звідси й зміни кормності та умов гніздування, подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Кількість і доміантний склад птахів на ОМ-3

Рік	Гніздові		Осінні		Зимові	
	к-сть видів	доміантні види	к-сть видів	доміантні види	к-сть видів	доміантні види
2010	15	зяблик дрізд співочий	11	синиця велика	6	синиця довгохвоста
2011	12	зяблик дрізд співочий	5	повзик гаїчка болотяна	8	синиця довгохвоста
2012	13	зяблик дрізд співочий	7	синиця блакитна	8	синиця довгохвоста
2013	14	зяблик дрізд співочий	9	синиця велика	7	повзик
2014	12	зяблик дрізд співочий	7	підкоришник звичайний	6	гаїчка болотяна
2015	15	зяблик дрізд співочий	19	повзик	5	синиця велика
2016	17	зяблик дрізд співочий	6	гаїчка болотяна синиця велика	6	гаїчка болотяна
2017	14	зяблик дрізд співочий	10	синиця блакитна синиця велика	12	гаїчка болотяна гаїчка пухляк

З наведених даних видно, що чисельність видового складу птахів у гніздовий період коливається в межах 12–15 видів, та протягом періоду, який аналізується, є відносно стабільною. Домінуючими є види-кронники які поселяються тут завдяки створенню сприятливих умов гніздування при формуванні зімкнутого молодого лісу. Позитивну тенденцію щодо фіксації дуплогнізників виявлено в осінніх та зимових обліках, коли в доміантах відмічаються тільки вони, адже тут появилися кращі умови для харчування, однак умови для гніздування ще відсутні через брак дупел. Основними видами взимку є осілі лісові птахи, які постійно знаходяться у лісостанах, знаходячи там поживу.

Динаміку щільності птахів та особливості її зміни при збільшенні віку насадження, а звідси й зміни умов гніздування та кормової бази подано в діаграмі.

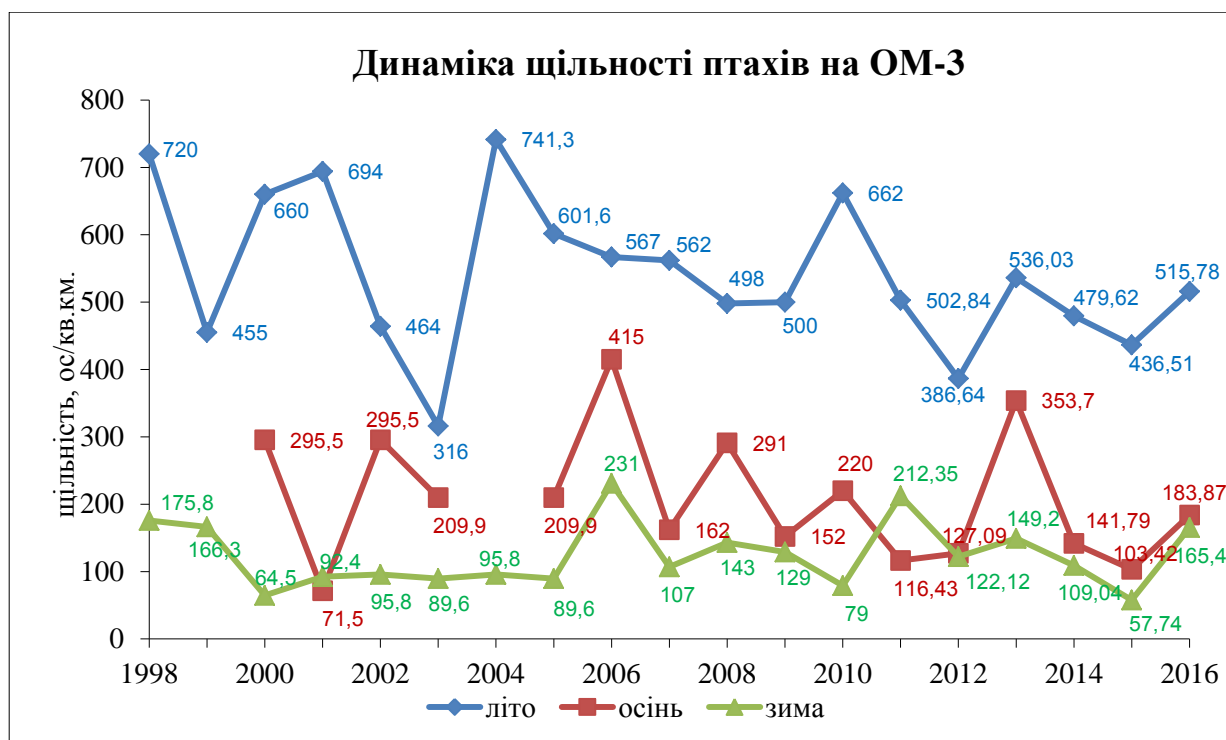

Рис. 1.

За 7 останніх років спостережень (починаючи з 2010 р.) простежуються коливання щільності гніздового орнітонаселення з трьома піками у 2010 р. (662 ос/км²), 2013 р. (536,03 ос/км²) та у 2016 р. (515,78 ос/км²), що пов'язано з сприятливими погодними умовами та з кращою, ніж у сусідніх деревостанах, кормовою базою, що зосередило тут, на час обліків, дещо більшу кількість птахів. За останні роки вікова структура молодих лісостанів змінилася, що сприяє збільшенню та покращенню умов для гніздування тут птахів -кронників. Різке зменшення щільності птахів зафіксовано у 2011р. (502,84 ос/км²) та 2012 р. (386,64 ос/км²), що пов'язано з специфічними погодними умовами цих років. Засушливе літо спонукало птахів, особливо перелітних, поселятися в більш кормні біотопи.

Осіннє населення птахів чітко корелюється із погодними умовами осені на час проведення обліків. Так зростання чисельності птахів спостерігалось у 2010 р. (220 ос/км²), незначне у 2012 р. (127,09 ос/км²), у 2016р. (183,87 ос/км²), а особливо значне у 2013 р. (353,7 ос/км²), коли при наявності тут великої кількості кормів відбулася їх концентрація та тривала затримка, переважно, мігруючих видів. Осінні місяці в роки, коли відмічено зростання орнітонаселення, були досить теплими, що призводило до затримки пізніх мігрантів у лісостанах, так і фіксації ранніх зимуючих видів, які вже з'являються в цей час.

Для зимової орнітофауни молодих деревостанів властиві менші коливання чисельності птахів. Після мінімуму у 2010 р. (79 ос/км²), спостерігається різке зростання до 212,35 ос/км² у 2011 р., що спричинене запізненням осінньої міграції надзвичайно сприятливими погодними умовами та достатньою кількістю корму. Надалі спостерігався спад чисельності птахів із незначним збільшенням у 2013 р. (149,2 ос/км²) до найнижчої щільності птахів за всі роки спостережень у 2015 р. (57,74 ос/км²). Оскільки в молодняках обмежені захисні умови для птахів, вони такі ценози обминають.

Як показують наші дослідження, при збільшенні віку насадження міняється видовий склад птахів – зменшується чисельність видів чагарникового комплексу та збільшується кількість кронників. При появі у швидкоростучих породах (осика, береза) дупел поступово появляються дуплогнізники. У віці 50–75 р. зімкнутість ярусу деревостану досягла максимального рівня тому на гніздових обліках стабільно фіксувалися птахи-кронники. При зімкненні крон у молодих насадженнях зникають птахи лучно-чагарникового орнітокомплексу оскільки умови для їх гніздування пропадають.

Динаміка щільності орнітонаселення молодняків також знаходиться у тісному зв'язку з погодними умовами, що досить добре видно в останні роки, адже чисельність осіннього населення похідних молодняків чітко корелюється з погодними умовами. При сприятливих умовах воно може збільшуватися за рахунок затримки відльоту перелітних видів з одночасною появою мігрантів та зимуючих птахів.

Зимове орнітонаселення молодняків також чітко залежить від погодних умов. При відсутності снігового покриву його чисельність є доволі високою за рахунок можливості добування корму в підстилці. При наявності снігового покриву кормові та захисні можливості молодняків є незначними, через що чисельність птахів тут різко зменшується.

Список використаних джерел:

1. Червона книга України, тваринний світ. – Київ: видавництво «Глобалконсалтинг», 2009. – 623 с.
2. Капелюх Я.І. Динаміка зміни щільності та видового складу орнітонаселення молодняків в умовах природного заповідника «Медобори» // Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю природного заповідника Медобори – Гримайлів, 2010. – С. 655–657.
3. Кузякин А.П. Зоогеография СССР // Уч. зиписки МОПИ им. Н.К. Крупской. Биогеография. – 1962. – т. 109. – Вып. 1. – С. 3–182.
4. Луговой А.Е., Гузий А.И. Методика изучения населения птиц, применяемая при мониторинговых исследованиях в лесных экосистемах Карпатского заповедника // Орнитологические исследования в заповедниках. – М., 1992. – С. 153–159.
5. Літопис природи. Природний заповідник «Медобори». – Гримайлів, 2010. – Книга 17, – Розділ 5. – С. 118, 121, 125.
6. Літопис природи. Природний заповідник «Медобори» / Гримайлів, 2011, – Книга 18. – С. 167, 170, 174.
7. Літопис природи. Природний заповідник «Медобори» / Гримайлів, 2012, – Книга 19. – С. 157, 161, 164.
8. Літопис природи. Природний заповідник «Медобори» / Гримайлів, 2013, – Книга 20. – С. 230–231, 234, 238.
9. Літопис природи. Природний заповідник «Медобори» / Гримайлів, 2014, – Книга 21. – С. 168, 172, 175.
10. Літопис природи. Природний заповідник «Медобори» / Гримайлів, 2015, – Книга 22. – С. 170, 173, 177.
11. Літопис природи. Природний заповідник «Медобори» / Гримайлів, 2016, – Книга 23. – С. 167, 169–170, 173.